

УДК 371.113

*Ольга Пунгіна,
старший викладач
Кіровоградського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка*

ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1905-1907 РОКІВ НА РОЗВИТОК МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ У ПІВДЕННОМУ РЕГІОНІ

Характерними для загальних настроїв прогресивної інтелігенції України в період 1905–1907 років були студентські хвилювання, що охопили в тій або іншій формі художні училища і школи Одеси, Києва, Харкова. Події цих років надовго вивели з ладу учбовий процес в Одеському художньому училищі. У дні громадського піднесення, у ньому вирувало таке ж бурхливе життя сходок і мітингів, як і в усій державі, що вплинуло на розвиток мистецької освіти у південному регіоні.

Ключові слова: мистецька освіта, південь України, революційні події.

Характерными для общих настроений прогрессивной интеллигенции Украины в период 1905–1907 лет были студенческие волнения, которые охватили в той или другой форме художественные училища и школы Одессы, Киева, Харькова. События этих лет надолго вывели из строя учебный процесс в Одесском художественном училище. В дни общественных волнений, в нем бурлила такая же бурная жизнь сходок и митингов, как и во всем государстве, что повлияло на развитие художественного образования в южном регионе.

Ключевые слова: художественное образование, юг Украины, революционные события.

Characteristic for the general moods of progressive intelligentsia of Ukraine in the period of 1905–1907 years there were student agitations, which overcame in that or other form artistic schools and schools of Odesa, Kyiv, Kharkiv. The events of these years for a long time put out of action an educational process in Odesa artistic school. In days of public presentation, the same stormy life of tails and mass meeting seethed in him, as well as in all state, that influenced on development of artistic education in a south region.

Key words: artistic education, south of Ukraine, revolutionary events.

На тлі зовнішньополітичних та внутрішньополітичних подій сформувалася революційна ситуація 1905–1907 років. Поза межами суспільних трансформацій не могла залишитись і художня школа, куди переносився дух революційного настрою, а деякі навчальні заклади

ставали центром об'єднання місцевих революційних сил. У середніх навчальних закладах виникали заворушення, учні скликали ради та вимагали поліпшення навчальних планів, дозволу на створення гуртків, відміни контролю з боку адміністрації тощо. Передові викладачі, заручившись підтримкою населення, упроваджували в життя нові педагогічні ідеї.

«Те, що мені довелося бачити з вікон Академії Художеств (АХ), не забуду ніколи, величний беззбройний натовп, що йде назустріч кавалерійським атакам і рушничному прицілу, – видовище жахливе. Нікому і нічим не стерти цієї плями» – писав В. Серов І. Репіну, закликаючи його на знак солідарності вийти з Академії. 9-го січня 1905 року в Петербурзі була розстріляна беззбройна демонстрація, розстрілом керував великий князь Володимир Олександрович, президент Академії Художеств.

Відразу ж після кривавих подій 9-го січня, що стали початком революції, страйки протесту проти жорстоких репресій царизму прокотилися по найбільших містах України. Широка хвиля страйків, що нерідко носили політичний характер, прокотилася по Україні весною, літом і осінню 1905 року. У всеросійському політичному страйку в жовтні 1905 року брало участь близько 120 тисяч трудящих України. Під впливом революційної боротьби робітників і селян в 1905–1907 роках на Україні розвернувся революційний рух в армії і на флоті. У червні 1905 року спалахнуло повстання на одному з найбільших кораблів Чорноморського флоту – броненосці «Князь Потьомкін Таврійський». Пізніше солдатські хвилювання були в Миколаєві, Херсоні, Харкові, Катеринославі.

Характерними для загальних настроїв прогресивної інтелігенції України в період 1905–1907 років були і студентські хвилювання, що охопили в тій або іншій формі художні училища і школи Одеси, Києва, Харкова. Так, події цих років надовго вивели з ладу учбовий процес в Одеському художньому училищі.

Коли після подій 9-го січня 1905 року, у відповідь на репресії самодержавства, фактично припинилися заняття в Петербурзькій Академії Художеств, учні старших класів Одеського художнього училища (ОХУ) направили своїм столичним товаришам вітальну адресу, виявив в ній свою підтримку і солідарність. Текст цього вітання був опублікований в петербурзьких газетах.

На початку лютого студенти ОХУ звертаються до адміністрації школи «із проханням про дозвіл влаштувати їм в будівлі училища збори для самоосвіти», одночасно вони подали адміністрації ряд вимог. «Вимоги, що виставляються учнями, – писав директор училища О. Попов, – ... виходили за межі влади Ради, як наприклад, вимога вказувати права «техніка по своїй спеціальності», вимоги прийому учнів у всі спеціальні вищі учбові заклади нарівні з реалістами, вимоги перебудови будівлі

тощо...». Вимоги стосувалися не тільки поліпшення учбового процесу, але і відміни карцерів, позашкільного нагляду, ділення на розряди, а також зменшення розміру плати за навчання. Оплата, на той час складала близько 65 рублів, що було не під силу робітнику, який отримував 19–20 рублів на місяць. «А коли вони не мають засобів, для сплати за навчання, їх викидають за двері школи, бо така іронія долі, найталановитіші зазвичай виявляються і найбіднішими», – зазначала газета «Одеський листок».

Після відхилення керівництвом училища цих вимог був оголошений страйк. У лютому 1905 року в училищі було влаштовано зібрання, на якому було ухвалено рішення про припинення занять. Зібрання розіграла поліція, яка приїхала в училище. На другий день було арештовано 10 учнів. 28 лютого страйкуючі учні застосували «хімічну обструкцію», тобто хімічну атаку, проти 30–40 студентів (з 300), які продовжували навчатись. А 3-го березня, за узгодженням з Академією, всі учні училища були звільнені [7]. 5-го березня 1905 року «Санкт-петербурзьке телеграфне агентство» передало (без права друку в газетах) таку телеграму: «Одеса, 4 березня. – В художньому училищі Товариства витончених мистецтв вивішено оголошення такого змісту: «В цілях впровадження порядку в училищі всі учні вважаються звільненими. Рада школи пропонує таким Учням отримати протягом двох днів назад свої документи» [8 с. 77]. Проте швидке наростання революційної ситуації примусило керівників училища переглянути своє рішення. Після втручання Товариства, і по його наполяганню, 9 березня адміністрація школи знов прийняла всіх виключених учнів, як «справних, так і страйкарів» [8 с. 79], включаючи агітаторів. Але страйк продовжувався, не дивлячись на втручання поліції, до тих пір, поки в Одесі не схлинула перша хвиля революції.

Одеський градоначальник, генерал-майор Толмачьов, 9 березня 1905 року докладаючи Академії Художеств, указував на приналежність до революційних подій не тільки учнів, але й викладачів училища – «серед викладачів училища є лиця, що не вселяють довіру в політичному відношенні. Прошу... затверджуючи викладачів, одержувати довідку про політичну благонадійність спілкуванням зі мною».

14 жовтня 1905 року у дворі і приміщеннях Академії Художеств відбувся великий народний мітинг, на якому були присутні більше 3000 чоловік. Тут відкрито і голосно лунали заклики до скинення існуючого державного ладу, до проголошення соціалістичної республіки, до знищення всіх владу імущих і капіталістів. Тут же розкидалися і прокламації. Президент Академії Художеств великий князь В. Романов на поданому йому рапорті про цей мітинг накреслив: «Подібним неподобствам в стінах Академії Художеств треба покласти край. Вважаю Академію треба закрити і навіть наглухо заклепати. Це – мій ультиматум» [2, с. 21]. Внаслідок цього Академія, на фасаді якої був написаний девіз «Вільним художествам», була закрита, а до її дверей виставили наряд

городових. Насильницьке закриття Академії царськими властями сприяло ще більшому підйому революційних настроїв. Коли через кілька днів був оголошений царський маніфест з горезвісними «свободами», група учнів Академії Художеств прорвалася в будівлю своїй «alma mater» і на її куполі встановили червоний прапор. В умовах підйому революційного руху, як згадував, згодом про події цих років, художник І. І. Бродський, учні Академії «стали господарями положення» [2, с. 20].

Після оголошення маніфесту 17 жовтня 1905 року по містах України прокотилася хвиля чорносотенних погромів. Ці провокаційні дії, що проходили не без потурання влади, викликали гнівні протести і обурення прогресивно налаштованої частини населення. Так, на загальних зборах у Київському художньому училищі 26 жовтня 1905 року було ухвалено рішення страйкувати до тих пір, поки не будуть виконані вимоги учнів. У відповідь на вимоги, що носили політичний характер, дирекція закрила училище і виключила з нього сорок п'ять найактивніших учнів, під приводом невнесення плати за навчання. На знак протесту проти цих заходів, деякі викладачі демонстративно пішли з училища. Частина виключених студентів згодом була прийнята до Одеського художнього училища.

У стінах ОХУ не раз лунали вимоги про видалення з училища викладачів-чорносотенців, відбувалися озброєні зіткнення поліції з революційно налаштованими студентами. Директор училища О. А. Попов, виступаючи на Раді міського громадського управління, вимагав, щоб зібрання, які проходять в стінах училища, не розганялися зброєю і не супроводжувалися розстрілом учнів.

Через декілька років, на початку 1910, згадуючи про події 1905 року в Одеському художньому училищі, міністр внутрішніх справ П. О. Столипін у доповіді президенту Академії Художеств писав: «Крамольний дух особового складу училища, що вельми яскраво виявився в недавні роки революційного руху, і до цих пір остаточно не зник. Учні брали участь у всіх проявах революційного життя в Одесі, ... у якому займали до останнього часу провідне положення. Зазначена діяльність вихованців училища стала виявлятися з січня 1905 року... Тут же, осінню 1905 року, велася агітація із закликом до озброєного повстання, причому було приготовано зброю, що зберігалася в училищі... Викладачі переважно самі співчували агітації учнів, заохочуючи їх участь у загальному страйку учбових закладів м. Одеси і перетворенню училища на революційне кубло, яким воно фактично було осінню 1905 року» [5, л. 491]. Далі П. Столипін додає: «На ухвалу Одеської міської Думи... про зменшення розміру допомоги художньому училищу чималий вплив справила і всім відома участь викладачів і учнів цього училища в революційному русі... Відносно вчительського персоналу ... відомо, що з оголошенням Височайшого Маніфесту від 17 жовтня 1905 року в училищі відбувалися зібрання учнів

до недопущення яких ніяких заходів з боку викладачів і адміністрації училища не приймалося, – навпаки... 18 лютого того ж року в приміщенні училища після зібрання, яке відбулося, було створене безладдя: розбиті вікна, поламані меблі, розкидані прокламації ...» [5, л. 492].

Після придушення революції 1905 – 1907 років уряд починає поступовий наступ на всі поступки зроблені в освітній галузі, що спричинило відновлення казарменого режиму в учбових закладах і широкого використання покарання учнів. 30-го січня 1906 року адміністрація художнього училища звільнила 62 учня за несплату коштів. Натомість рішенням педагогічної Ради від 28 лютого 1906 року, 86 учнів було звільнено від плати за навчання. Це був вимушений крок, тому що після революційних подій, багато сімей учнів стали розореними і позбавленими можливості внести хоч часткову плату за навчання в другому півріччі.

Революційні події 1905–1907 років, як і попередня російсько-японська війна, не могли не відбитися в творах, що створювалися в ці роки художниками. Образотворче мистецтво, подібно до інших видів художньої творчості, в роки революційного підйому не стояло осторонь від суспільного життя. Показово, що революційна тематика стала відбиватися і в учнівських живописних роботах. У березні 1906 року під час перегляду робіт учнів в Одеському училищі були відмічені домашні ескізи учнів К. Костанді – Д. І. Шатана «У роздягальні військової присутності» і А. С. Аксельрода «Зі сходки», пов'язані з подіями сучасного життя.

Формування демократичних і революційних переконань учнівської молоді, було пов'язане звичайно із зростанням визвольного і робітничого руху в цілому, проте великий вплив надавав і особистий приклад старших, найбільш поважаних викладачів і наставників. Як і раніше, впродовж 1905–1907 років у містах України експонувалися виставки художніх об'єднань Петербургу та Москви і в першу чергу Товариства пересувних художніх виставок. У 1904–1906 роках по різних губерніях України, а в 1906 році ще додатково і по Бессарабії, пересувалася народна виставка картин, що була зібрана в Петербурзі художником В. К. Розвадовським, випускником ОХУ, який жив і працював з 1905 року в місті Кам'янець-Подільському. В Одесі з початку 90-х років XIX ст. існувало Товариство південноросійських художників (ТПРХ). У 1905–1907 роках переважна більшість членів цього Товариства в тій або іншій формі виказувала свій протест самодержавному ладу. Художники не тільки на словах виявляли співчуття революції, вони у міру сил і можливостей прагнули відобразити її в своїх творах.

Так, один із засновників Товариства, Г. О. Ладиженський, виконав з натури на вулицях Одеси серію акварельних начерків, присвячених подіям 1905 року. Значний внесок у художнє життя і в образотворче мистецтво того часу вніс С. Я. Кишиньовський. Події першої російської революції і

ситуація, що склалась у Одесі у 1905–1906 роках, після повстання моряків на броненосці «Потьомкін», відтворені в окремих живописних полотнах. Серед них слід відзначити роботи М. Банта «Мати» (1905), Ю. Бершадського «Думи» (1906), В. Морозова «Одеський порт під час страйку» (1906), В. Бальца «Шлях до Сибіру» (1906) та ін.

Викладачі і колишні учні Одеського училища в жовтні 1905 року брали участь у виставці ТПРХ. Виставлені твори були скоріше алегоричного характеру. В умовах цензури працювати було дуже складно. За спогадами одеського цензора Єгорова не слід було забувати про військове положення в місті. Як згадував І. Бродський, він виставив роботу «Червоні похорони» на Весняній виставці АХ 1906 року. Але цензура під час перегляду виставки заборонила її демонструвати, а поліція, дізнавшись про таку «крамольну» тему, піддала картину арешту. Згорнута в трубку, вона пролежала понад десять років в архівах поліції і лише після 1917 року була повернута авторові [2, с. 23]. Умови для творчості були виключно складні. Ю. Р. Бершадський писав, що в 1913 році в Одесі градоначальник заборонив демонструвати картини, в яких зображалися сцени агітаційної діяльності робітників проти господарів, страйки і навіть картини, що зображали життя селян за часів кріпосного права.

Цікавим явищем у сфері політичної графіки 1905–1907 років були малюнки, що створювалися у прогресивних колах студентів різних навчальних закладів Одеси. Образотворча сатира використовувалася тут, перш за все, з метою критики існуючого ладу. Вона знаходила місце на сторінках місцевої періодики, а також в мальованих листівках і прокламаціях. Основну масу журналів періоду революції 1905–1907 років складали видання ліберально-буржуазного напрямку. Революційно-демократичних, а тим більше журналів, що знаходилися під більшовицьким впливом, в ці роки налічувалося одиниці. Вони зазвичай заборонялися царською цензурою після виходу одного-двох примірників.

Реакцією художньої інтелігенції на революційні події 1905 року, була «Резолюція художників», надрукована у відомій ліберально-буржуазній по своєму характеру, щотижневій петербурзькій газеті «Право» [4]. У резолюції разом з підписами визначних художників Петербургу, Москви і російської провінції стояли і підписи одеситів – М. Алексоматі, Є. Буковецького, М. Кузнецова, П. Нілуса, Е. Петрококіно, В. Розвадовського, М. Фармаковського, Б. Едуардса та інших. Лист був спрямований проти репресій і бюрократичного свавілля самодержавства, закликав до негайного і повного оновлення державного ладу Росії. Він містив ряд висновків про обов'язки художників перед суспільством і народом.

У самий розпал революції, після тільки що минулих в Одесі погромів, організованих чорносотенцями, 27 жовтня 1905 року, ТПРХ «на своїх позачергових зборах, – повідомляє В. А. Афанасьєв, – вирішило

відгукнутися на жовтневі події. На цих зборах було схвалено рішення виділити з каси Товариства певну суму грошей для допомоги жертвам погромів, а також покласти вінки на труни студентів, які загинули під час жовтневих подій в Одесі» [1, с. 66]. Відомо також, що 8 грудня 1905 року на зборах Товариства вирішувалося питання про видачу позики для видання в Одесі художньо-сатиричного журналу «Дзвін». Форму і зміст майбутнього журналу, підказали художньо-сатиричні журнали Петербургу і Москви. Його співробітниками були головним чином колишні вихованці і вчителі ОХУ. «Дзвін» проіснував дуже недовго, було всього два випуски. Випуск був припинений владою «за карикатури, направлені проти вищих осіб у державі».

Сатиричні журнали з карикатурами на гострі політичні теми видавалися і в інших містах Півдня України. Наприклад, у Миколаєві – журнали «Оса» і «Блазень». У журналах Миколаєва основним художником, а також редактором-видавцем «Блазня» виступав член ТПРХ М. М. Лепетич, випускник ОХУ. У перших листопадових номерах одеських додатків, до газет, що вийшли після царського маніфесту, друкувалися передруки з столичних журналів і газет. Незабаром з'явилися і твори місцевих карикатуристів – М. Лінського, К. Навроцького, Ф. Сегая, С. Туркула. Як результат, у самому кінці 1905 на початку 1906 року одеська цензура приймає енергійні заходи проти опозиційної преси. Це призвело до того, що найбільш політично гострі твори М.Лінського і інших одеських карикатуристів у пресі не публікуються. На початку лютого 1906 року одеський генерал-губернатор запропонував місцевому цензорові викликати до себе редакторів прогресивних газет і оголосити їм, що «продовження узятого за останні дні напряду приведе до закриття ... видань і до негайної потім висилки редакторів у віддалені губернії» [6].

Для всієї художньої молоді виступи в сатиричних виданнях Одеси мали важливе значення. В них вони робили перші кроки і отримували досвід у сфері політичної сатири. Революція 1905–1907 років глибоко вплинула на розвиток українського образотворчого мистецтва. Багатогранність революційних подій зумовила появу нових тем у всіх його видах і жанрах. Разом із зображенням страждань і горя народу художники часто висвітлювали героїку революції.

Художня освіта Півдня України в період 1905–1907 років, що була частиною загального процесу розвитку культурного життя всієї Росії, була пов'язана з його провідними явищами і тенденціями. У громадсько-політичному житті півдня ОХУ було одним з найпередовіших учбових закладів. З опрацьованих документів видно, що учні неодноразово збиралися на зібрання і мітинги, під час яких висували різного роду академічні і політичні вимоги, вони включалися у страйки, активно виступали в сатиричних виданнях регіону, як молоді митці брали участь у тематичних виставках поряд зі своїми викладачами. Боротьба проти

самодержавного ладу, проти соціальної нерівності і пригноблення, тісно перепліталася з боротьбою проти національного гніту. Це була боротьба за свободу рідної мови, за розвиток демократичної національної культури, боротьба проти антисемітизму і немилосердного цькування єврейської частини населення України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьев В. А. Товариство південноросійських художників / В. А. Афанасьев. – К. : Держвидав. образотв. мистецтва і муз. літ. УРСР, 1961. – 130 с.
2. Бродский И. А. И. И. Бродский / И. А. Бродский. – М. : Сов. художник, 1956. – 327 с.
3. Вости. – СПб, 1905. – 5 февраля.
4. Резолюция художников // Право. – 1905. – № 18. – 8 мая.
5. Из доклада П. А. Столыпина на имя вел. княгини Марии Павловны от 28 января 1910 г. // ЦГИА Санкт-Петербург. – Фонд 789. – Оп. 13. – Д. 65.
6. ЦДІА України. – Ф. 335. – Оп. 1. – Д. 13. – Л. 86.
7. Шевелев С. Одесское художественное училище в период первой русской революции // Искусство. – 1978. – № 3. – С. 62.
8. Шистер А. Н. Костанді К. К. – Л., 1975. – 102 с.